

Ahmet Ağaoğlu (1869-1939)

Ahmet Ağaoğlu

Azerbaycanlı (Şuşa 1869- İstanbul 1939) gazeteci, mütefekkiri ve politikacıdır. Azerbaycan'da ve Türkiye'deki ilk yıllarında Ahmed Agayev, **Soyadı Kanunu**na kadar Ağaoğlu Ahmed, Soyadı Kanunu ile birlikte Ahmet Ağaoğlu olarak anılmıştır. Yöresinin nüfuzlu ailelerinden birine mensup olan Ahmet Bey'in çocukluğu Şuşa'da geçmiş, Ahundların etkisi altındaki amcası onu geleneksel Şii medreselerinde eğitmek ve "müctehid" yapmak isterken, annesi, kıyafetlerine hayran kaldığı Rus subayları gibi olmasını istiyordu. Babası ise kendi halinde ve bu meselelere karışmadan yaşıyordu. Çocukluk anılarında büyüklerin tartışma konularını küçümseyerek yazmıştır: "İmam kaybı bilir mi? Peygamber Miraca maddi cismiyle mi, manevi olarak mı çıktı?" Ağaoğlu bu geleneksel Şii ortamındaki büyüklerinin "sabahtan akşama kadar vahi meselelerde" tartışıp durduklarını anlatmıştır.

Eğitim Hayatı: Önce Şuşa mahalle mektebine geleneksel Şii okullarında eğitim almış, ancak Azeri veya Müslüman öğretmenlerin kılık kıyafetinden eğitim anlayışlarına kadar her şeylerini beğenmemiştir. İlköğrenimini Rus ilkokulunda almıştır. Burada o da annesi gibi Rus öğretmenlere ve kıyafetlerine hayran kalmış, eve gelince kendisini geri bir ortama düşmüş gibi hissetmiştir. Bu okulda Müslüman öğrenciler çok azdır. Rus ve Ermeni çocukları az sayıdaki Azeri öğrencilere baskılar yapmakta, onların kıyafetleri ile dalga geçmektedir. Agayev bu ortamda her gün dört arkadaşı ile birlikte arkalarını duvara verip onlara direnmeye çalışmaktadır. Ortaokul bitince öğretmenleri onun Şuşa'da iyi eğitim alamayacağını ve daha iyi bir okula gitmesi gerektiğini söylemişler; bu tavsiye üzerine lise için önce Bakü'ye, sonra Tiflis'e gitmiş; orada da benzeri baskılarla karşılaşmıştır.

Yüksek Tahsil Yılları: Üniversite için önce Petersburg Politeknik Enstitüsü'nün Yüksek Mühendislik Okulu'nda bir buçuk yıl eğitim aldığını, ancak oradaki havaya uyum sağlayamadığından Kafkasya'ya döndüğünü anılarından anlıyoruz. Petersburg'dan ayrılış sebebi kaynaklarda farklı anlatılmaktadır. Anılarında Politeknik Enstitüsü'nde hocalardan birinin onu Musevi sanıp doğru çözdüğü bir problemi yanlış sayması ve zayıf not vermesinden dolayı orayı terk ettiği anlatılırken, Yusuf Akçura Petersburg'un ikliminden hastalanıp Kafkasya'ya döndüğünü yazmıştır. Ertesi yıl (1888) Fransa'ya gidip orada 6 yıl sürecek yüksek öğrenime başladığını biliyoruz. Paris'te Sorbonne Hukuk Fakültesi ve

Kollége de France'dan mezun olmuştur. Genç Agayev'in Paris anıları gerçekten ilginçtir. Başlangıçta tek kelime Fransızca bilmemektedir. Hiç tanıdığı yoktur ve bir süre parasız kalmıştır. Alış veriş yaptığı bakkalın sahibesi onun Türk olduğunu öğrenince, "Türkler asil insanlardır, borçlarını öderler" demiş ve ona veresiye mal vermeyi kabul etmiştir. Fransızca'yı öğrenmesi de kayda değer bir usulle olmuştur: Rusça ve Fransızca çeviri romanları okuyup bu iki dili birbiri ile karşılaştırmış; Fransızca'yı böyle öğrenmiştir.

Fransa'da zamanla bazı Türk ve diğer milletlerden aydınlarla tanışmış ve Paris'in meşhur salonlarındaki kültürel sohbetlere katılmıştır. Fransız müsteşriklerinden özellikle İran uzmanlarının etkisinde kalmıştır. Onun Paris dönemi Fars/İrancılık dönemi olarak kabul edilmektedir. Paris'te Cemaleddin Afganî(?), Dr. Nazım, Dr. Esat Paşa ve Ahmed Rıza Bey ile de tanışmış, bunlardan Türkiye ile ilgili ilk etkileri daha o yıllarda almış, böylece daha önceki İrancı etkilerden sıyrılıp Türkçü-İslamcı çizgiye yönelme süreci başlamıştır. Paris'te ders aldığı ve etkilendiği hocalar şarkiyatın otoriteleridir. Ernest Renan, Barbier de Maynard, Charlés Schaffer, James Dermestetter, Arthur de Gobineau ve Marie Robinson bu kişilerin başlıcalarıdır. Bir tartışmada Renan'ın şark hakkındaki fikirlerine itiraz etmiş ve bunu takdir eden Renan tarafından Revue de deux Monde'deki toplantılara çağırılmış, burada Hippolyte Taine, Gaston Paris ile de tanışmıştır. Onun Paris hayatı bir lisans öğrencisine göre çok verimli geçmiştir. Henüz öğrenciyken Fransa, Kafkasya ve Rusya'daki gazetelere üç dilde (Fransızca, Azeri Türkçesi ve Rusça) yazılar göndermektedir. Londra'daki Şarkiyatçılar Kongresi'ne de *Şiî Mezhebinin Kaynakları* adlı bir bildiri ile katılmıştır. Journal des Debats'nın İran muhabiri olmuş, bu dergide yazı ve röportajlar yayınlamıştır. Sonraları Fransa'da Revue Blue, Revue Politique et Littéraire ve Nouvelle Revue'de, Azerbaycan ve Rusya'da Kafkas, Şark-i Rus ve Kaspi gazetelerinde yazmıştır.

Rus Azerbaycanı'nda Agayef: 1894 yılında ülkesine dönünce Tiflis, Şuşa ve Bakü liselerinde Fransızca muallimliği yaptı ve gazetelere yazı göndermeyi sürdürdü. 1898 de meşhur milyoner Zeynelabidin Takiyef Bakü'de **Kaspi** gazetesini çıkarmış ve başyazarlığına da Agayef'i getirmiştir. Bu dönemde yazarlığına ilaveten Bakü Belediye Meclisi üyeliği, Bakü Lisesi ve Alî Ticaret Mektebi'nde Fransızca ve edebiyat muallimliği de yapmıştır. Azerilerin uyanışı için Neşr-i Maarif cemiyetini kuran Ahmed Bey, Gaspıralı İsmail Bey'in Usul-i Cedit mektep ve metotlarını Azeriler arasında yaymak için çalışmıştır. Kafkasya'nın Şii mollaları olan Ahundları eleştirdiği **İslam ve Ahund** ile İslam'ın hükmüne ve kendisinin fikrine göre kadınların konumunu anlattığı **İslam'a Göre ve İslamiyet'te Kadın** adlı eserlerini yayınlamıştır. Geleneksel Azeri kültür muhitini ve din anlayışını Avrupalı fikirleri ile eleştirdiğinden adı "Frenk Ahmed"e çıkmış, hatta tehditler de almıştır.

Ağaoğlu, Hüseyinzade Ali Turan ve Ali Merdan Topçubaşı gibi kişiler Takiyef'in desteğinde Azerbaycan'da Türkçe gazeteciliği başlatmışlardır. **Hayat, İrşad, Terakki** ve **Füyuzat** bu dönemin Türkçe gazeteleridir. Onlardan önce Kafkasya'da 800 bin Ermeni onlarca gazete çıkarırken 30 milyon Rusyalı Müslüman'ın kendi dillerinde hiç gazeteleri yoktu. Daha önce Hasan Zerdabi **Ekinci** adlı Türkçe bir gazete çıkarmışsa da uzun ömürlü olmamıştı.

Agayef'in ilk siyasî mücadeleleri bu dönemde başlamıştır. Azerilerin eğitim, basın, ekonomi, siyaset vb. alanlarda hiç etkili olmaması ve Ruslar tarafından yok sayılıp birçok konuda haklarının yenmesi üzerine, içinde O'nun da bulunduğu bir heyet hem Bakü Duması'na başvurmuş, hem de Rusya Müslümanları İttifakı'nı kurarak Petersburg ve Nijni Novgorod'da çalışmalar yapmışlardır. Özellikle Azerilerin Bakü'den sürülüp yerlerine Rus ve Ermenilerin iskânı söz konusu olduğunda Ağaoğlu ve arkadaşları Petersburg'a gidip haklarını savunmuşlardır. Ahmet Bey iyi Rusça bilgisi ve hukukçuluğu ile Rus ve Ermeni taleplerine karşı durmuş; Rus gazetelerine tezlerini anlatan yazılar da yazmıştır.

Azerbaycan'da Rus destekli Ermeni saldırıları ile zor yıllar geçiren Azeri halkını ve çıkarlarını korumak için Difai adlı bir

teşkilat kuruldu (1905). Bazı kaynaklar ve kendisi, Difai'yi Ağaoğlu'nun kurduğunu söylerken, bazıları onun bu teşekküle sonradan katıldığı düşüncesindedirler. Müslüman unsur arasındaki Şii-Sünnî ayrımını kaldırmak, Osmanlılarla ilişkileri güçlendirmek ve Ermeni-Rus ikilisi karşısında savunma yapmak amacıyla olan Difai, Kafkasya'daki Rus idarecilerini çok rahatsız etmişti. Çünkü Difai, Azerilere karşı cinayet işleyen Ermeni ve Ruslara veya onların iş birlikçisi Azerilere suikastlar da yapıyordu. Ağaoğlu bu faaliyetlerin yanı sıra Kafkasya'dan Rusların çıkarılması için Azeri, Gürcü ve Ermenilerin birlik olmasını da savunuyordu. Bu anti Rus çalışmalarından dolayı 1908'den itibaren eser ve yazıları "Pantürkist" diye yasaklandı ve kendisini de polis takibine aldılar. Bir süre arkadaşlarının evinde saklandıktan sonra gizlice Türkiye'ye kaçtı.

Osmanlı Türkiye'sinde Ağaoğlu: Ağaoğlu ve ailesi "Türklüğün hür kalmış son kalesine" büyük coşku ile gelmesine rağmen bazen İstanbul'da "Rus" veya "Moskof" hitabına maruz kaldıkları için çocuklarının okulunu değiştirmek zorunda kaldılar. Ancak İttihatçı muhitlerde kabulü ve yükselişi Akçura ve diğer Rusyalı Türklere oranla daha kolay oldu. Gazete yazarlığı, Maarif Müfettişliği ve Süleymaniye Kulübü yöneticiliği gibi görevler üstlendi. Darülfünûn müderrisliği, Edebiyat Fakültesi dekanlığı yaptığı ve Z. Gökalp'ın üniversite reformuna destek verdiği biliniyor. Onun çabalarıyla Darülfünûn'da Avrupalı bölümler açılmış, Almanya'dan profesörler getirilmiş, özerk, Avrupa tarzında ve seküler bir üniversite için ciddi adımlar atılmıştır. Maarif Müfettişliği sırasında da misyoner okullarının hakkında yetkilileri uyaran raporları vardır. Özellikle öğretim sistemindeki ezberciliği ortaya koyan raporları eğitim tarihi için değerlidir.

Bu dönemde çok sayıda gazete ve mecmuada yazdı: **Hikmet, Le Jeune Turc**, (Siyonist destekli, bugün tam koleksiyonu Kudüs'te Siyonist Arşivindedir.) **Tercüman-ı Hakikat, Ateş, İslam, Sebilürreşad, Sırat-ı Müstakim, Türk Yurdu, Hilal** vs. Ayrıca Türk Ocağı, Türk Yurdu ve Türk Bilgi Derneği'nin kurucularındandır. 1912'de **İttihat ve Terakki**'de Meclis-i Umumî azası, ardından Afyon mebusu olmuş, 1918'de Meclislerin kapanmasına kadar mebusluğu sürmüştür.

I. Dünya Harbi esnasında Rusya'da sakin Müslüman Türk-Tatarların Haklarını Müdafaa Cemiyeti'ni **Yusuf Akçura** başkanlığında kurmuşlardır. Bu yolda ABD başkanına mektuplar yazdıkları gibi Orta Avrupa'yı gezerek davalarını kamuoyuna duyurmuşlardır. Ağaoğlu da bu seyahate katılmış, intibalarını gazetelerde yazmıştır. 31 Mart 1918'de Azerbaycan'da Ermeniler Azerileri katletmeye başlayınca, kurulan Kafkas İslam Ordusu Azerbaycan'a hareket etmiş, bu oluşum içinde Ordu Komutanının siyasi müşaviri olarak Ağaoğlu da bulunmuştur. Bu sırada Azerbaycan meclisinde üyeliğe getirildiğinden aynı zamanda Osmanlı ve Azerbaycan meclislerinde üye olarak bulunmuştur. Azeri ileri gelenleri ile görüşmeler sonunda Sovyet dayatması ile kurulmuş bulunan Şura yönetimi dağıtılmış, milli bir hükümet kurulmuş ve 15 Eylül 1918 de Bakü Rus ve Ermenilerden kurtarılmıştır.

Ancak bir süre sonra **Mondros Mütarekesi** gereği Kafkas İslam Ordusu çekilmiş, Ahmet Bey bu ortamda Azerilerin artık tek başlarına bağımsız kalamayacaklarını düşünerek İngilizlerle ve Ruslarla ittifak imkânları aramış, fakat bu mümkün olmamıştır. Ağaoğlu gibi düşünenler ilhakçılıkla suçlanmış, onlara karşı istiklalciler adına konuşan Mehmet Emin Resulzâde "bir defa yükselen bayrak bir daha inmez" şeklindeki meşhur nutkunu bu sırada vermiştir.

İstanbul'a dönüşünde hasta yatağında iken tutuklanarak önce Bekirağa Bölüğü'ne, sonra Limni ve Malta'ya sürülmüştür. **Malta sürgünleri** A listesinde birinci sırada olan Ağaoğlu, orada İngilizlerle en sert mücadele eden kişidir. Bu konuyu araştıran Bilal Şimşir'e göre o "*bir yavuz adamdır*" ve "*İngilizlere onun kadar yaka silktiren bir başka sürgün yoktur*". O Malta'da iken İstanbul'da ailesi maişet derdine düşmüş, Azerbaycan'dan kardeşi gelip mali yardımda

bulunmuş ve Ankara'da İcra Vekilleri Heyeti de " **Z. Gökalp** ve Ağaoğlu ailelerine yardım" için karar çıkarmıştır.

İngilizler ve müttefikleri Malta sürgünlerini orada tek taraflı bir mahkemede yargılamışlar; Ermenilere ve İngiliz esirlerine kötü davranmak suçlamasından hepsi beraat etmiştir. Ankara ile yaptıkları görüşmeler ve mücadelenin seyri sonunda Türkiye'deki İngiliz esirleri ve Malta sürgünleri karşılıklı olarak serbest bırakılmıştır. İlginçtir ki, İngilizler bu kişileri serbest bırakırken, 'bunların Malta'da yargılandığını, İstanbul'da tekrar yargılanmamasını' Osmanlı hükümetinden istemişlerdir ki bu kişilerin hepsi sonradan Cumhuriyet'in kurucu kadroları arasında olacaklardır.

Sonunda Ankara Hükümeti'nin Roma temsilcisi **Cami Bey**'in yardımlarıyla Ahmet Bey ve arkadaşları Malta'dan Roma'ya gelmişler, orada Sait Halim Paşa Ermeniler tarafından şehit edilmiş, 28 Mayıs 1921'de Ağaoğlu İstanbul'a gelmiştir. Yaklaşık bir ay kadar burada dinlenmiştir. Bu sırada Ermenilerin ölüm listesinde olduğunu bir Ermeni profesör arkadaşından öğrenmiştir. Ahmet Bey bu bilgiyi önemsemezken Azerbaycanlı politikacı Behbut Han Cevanşir İstanbul'da bir Ermeni tarafından katledilmiş, İşgal güçleri savcısı katilin idamını isteyince, katili korumak için İngilizler savcıcı değiştirmişler, yeni savcı beraat istemiş ve katil Türkiye'den kaçırılmıştır. Bu olaydan bir süre sonra Ağaoğlu Millî Mücadele'ye katılmak üzere Ankara'ya gitmiştir.

Millî Mücadele ve Cumhuriyet Türkiye'sinde Ağaoğlu

Siyasî Hayatı: Ahmet Bey Ankara'ya "*bir mü'minin Kâbe'ye ve Kudüs'e giderken ki halet-i ruhiyesiyle*" gitmiştir. Hamdullah Suphi onu Atatürk'e takdim ederken de aynı duygularla doludur. Bu sırada Azerbaycanlı politikacı ve eski dostu Neriman Nerimanof kendisine Azerbaycan'a dönmesini teklif etmiş, ancak Ağaoğlu "*temsil ettiğiniz fikir sistemine katılmamaktayım*" demiş ve kendisini "*esaretten kurtararak yeniden can veren Ankara'ya koşmanın şahsı için bir namus borcu*" olduğunu eklemiştir.

Millî Mücadele döneminde bu ruhu halka anlatmak için düşünülen İrşad Heyetleri'nin en verimli üyesi olmuştur. Bu iş için Anadolu'da yedi aylık irşat gezisi yapmış, konferanslar vermek, gazete çıkarmak ve mektepler açmak gibi görevlerle Ankara, Samsun, Trabzon, Gümüşhane, Erzurum, Kars şehirlerinde ve çevre kazalarda bulunmuştur. Bu görevi esnasında Atatürk ile yazışmışlar ve hizmetlerinden ötürü Gazi'nin takdirine mazhar olmuştur. Şark irşadından dönüşte Ankara'da Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürü, Anadolu Ajansı Müdürü ve Hâkimiyet-i Milliye başyazarlığı gibi birkaç görevi birden üstlenmiştir. Bu esnada **Köy Hocası, Sırat-ı Müstakim** ve **Küçük Mecmua**'nın çıkmasına destek vermiş, ayrıca **Pontus Meselesi, Anadolu'da Yunan Zulüm ve Vahşeti** gibi yarı belgesel mahiyetli kitapları da neşretmişlerdir. Bu sıralarda "Serbest Âlî Dersler Müessesesi-i İlmîyesi" çerçevesinde pazartesileri Medeniyet Tarihi dersleri verdiğini biliyoruz. Bu vazife sırasında bazen mecliste ve basında Ahmet Ağaoğlu ciddi suçlamalara maruz kalmış, ancak Atatürk, "*Ağaoğlu Ahmet Bey gibi yardımcılarına dayanarak*" inkılâpları başaracağını söylemiş ve onu korumuştur. Ancak İsmet Paşa 11 Ağustos 1923'te onu **Matbuat ve İstihbarat**'tan almış ve yerine Zekeriya Sertel'i getirmiştir.

Bundan sonra Ankara Hukuk Mektebi müderrisliği, gazete yazarlığı ve 2. 3. dönemde Kars milletvekilliği ve şeker komisyonu üyeliği yapmıştır. Ziya Gökalp'ı **Atatürk** ile tanıştıran da Ağaoğlu'dur. Hatta 1921 ve 1924 Anayasalarının yapımında ve C. H. F. İçtüzüğü'nün yazılmasında da görev almıştır.

Rejim yerleşip evlatlarını mağdur etmeye başlayınca Ağaoğlu da ilk tenkit sesini yükseltmeye başlamıştır. Ona göre Babîlî'nin ceberut tavrı halkçı rejim olan cumhuriyete bulaşmamalı idi. Millî Mücadele bitip rejim yerleşince artık olağanüstü hal normale dönmeliydi. Biz saltanatı tek adam rejiminden kurtulmak için kaldırmıştık. Ağaoğlu bu mantıkla

İstiklal Mahkemesi mağdurlarını, özellikle haksızca suçlananları savunuyor, böylece bazı dedikodular çıkıyor ve iftiralara uğruyordu. Sonunda meşhur 1926 raporunu hazırlayıp Atatürk'e sundu. Raporda Tek Parti'li, merkezîyetçi, mehabetli ve hesap vermez devlet ve bürokratlar eleştiriliyor; bunların Cumhuriyete uymadığı anlatılıyordu. Bu rapor özellikle **İsmet Paşa**'nın husumetini çekmiş ve ileride ikbalden düşmesinin temel sebebini oluşturmuştur.

Ağaoğlu bu demokrat duruş ve eleştirilerinden dolayı bizzat Gazi tarafından **Serbest Cumhuriyet Fırkasına** sokulmuştur. Tek Parti rejimlerinin totaliterleşmesinin kaçınılmazlığını anlattığı için bu fırkaya girip orada siyaset yapması bizzat Atatürk tarafından istenmiştir. Ancak Ağaoğlu buna başlangıçta karşı çıkar. Bir tarafta "cihanşümul şöhretiyle Gazi, devlet cihazı, sivil-asker bürokrasi ve başlarında haşin İsmet Paşa, diğer yanda birkaç mebus ve ılımlı şahsiyetiyle Fethi Bey... Kim giderdi onun peşine? Üstelik Fethi Bey bu sırada mebus bile değildi. Yeni partinin parasını, milletvekillerini, sağda mı solda mı olacağını, siyasî duruşunu, her şeyi Gazi, İsmet Paşa ve **Recep Peker** belirliyorlardı. Ağaoğlu bunları düşünerek bu parti işinin biraz yapmacık olduğunu söylemişti. Ancak Atatürk Ağaoğlu'ya "orasını karıştırma, olacak" demiş ve olmuş, yani parti kurulmuştu. Tüzüğünü Ağaoğlu yazmış, ılımlı liberal görüşlerini parti programına koymuştur. Parti üç aylık kısa ömründe milletin büyük teveccühünü kazanmıştır. İzmir mitinginde Fethi Bey'in konuşması engellenmek istenince halkın galeyani daha da artmış, polis tarafından SCF'li kalabalığa ateş edilmiş; bir çocuk vurulmuştur. Başka yerlerde de SCF hatiplerinin konuşmaları polis ve askerce engellenmiştir. Atatürk'e olaylar "idare fırkası" bakış açısından iletilmiş ve sonunda Ağaoğlu ile Gazi arasında hararetli tartışmalar çıkmıştır. SCF idarecileri bu durumda Gazi ile karşı karşıya gelmemek için partilerini lağvetmişler, birçoğu tekrar C. H. F.'na döndüğü halde Ağaoğlu dönmemiş veya döndürülmemiş, basın yoluyla muhalefetini elinden geldiğince sürdürmüştür.

Bundan sonra **Akın** gazetesini çıkarmış, Darülfünun'da dersler vermiştir. Gazetede İnönü'nün devletçi politikasını eleştirmesi bahane edilerek Gazi'ye devamlı şikâyetler gidiyordu. Bir akşam Dolmabahçe'ye Ağaoğlu da davet edildi. Hem idareden maaş alıp hem idareyi tenkit etmek olur muydu? Gazeteyi çıkaracak parayı kimden almıştı? Ağaoğlu liberal bir aydın olarak hürriyetleri savunmak adına direndi. Gazeteyi kapatması istenince kapatmayacağını, suçlu olmadığını, suçlu olduğuna inanılıyorsa soruşturma açılmasını istemiştir. Atatürk kendisine karşı böyle direnen birini ilk defa görüyordu ve sinirlenerek "*Demek kafa tutuyorsun! Hem sen unutuyorsun ki bir sığıntısın*" deyince Ağaoğlu "*paşam bunları bana çok söylediler, ama diğerleri küçük adamlardı. Hâlbuki siz bu ülkeyi kurtaran insansınız... Ne yazık ki esir bir Türk yurdundan hürriyetini muhafazaya muvaffak olmuş bir kısmına gelen bir Türk'e "sığıntı" diyebiliyorsunuz.*" diyerek masayı terk etmiş, Atatürk ise "*öyle demek istemedim*" diyerek gönlünü almaya çalışmıştır. Bu olaydan sonra **Akın** kapanmış ve Ağaoğlu üniversiteden uzaklaştırılmıştır.

Ağaoğlu bundan sonra gazete ve dergilerde yazmayı sürdürmüştür. Özellikle **İkdam**'da ölene kadar günlük yazıları sürmüş, ancak artık pek etliye sütlüye dokunmamıştır. Son zamanlarında İstanbul'daki konağında pazar geceleri aydınlar toplanır, onun yönetiminde sabaha kadar kültür tartışmaları yaparlardı. Ahmet Bey ölünce birçok aydın ve yazar, "*memlekette kültür sohbetleri yapılan yegâne ev kapandı*" diye üzüntülerini beyan eden yazılar yazmışlardır.

Onun Cumhuriyet döneminde yazdığı başlıca yayın organları **Hâkimiyet-i Milliye, Türk Yurdu, Cumhuriyet, Milliyet, Vatan, Son Posta, Ülkü, Kültür Haftası, İnsan, İş Mecmuası, Hilafet ve Milli Hâkimiyet, Akın** ve **İkdam** gazete ve dergileridir.

Fikirleri: Ağaoğlu Azerbaycan'ın geleneksel muhitinde Şîlik ve İran etkisi altında yetişmiştir. Amcası onu Kerbela ve Necef şehirlerine eğitim için gönderip ahund ve müçtehit olarak yetiştirmek istiyordu. Küçüklüğünde Ahmet de Rus

öğretmenleri ne kadar muntazam ve aydın, Kafkasyalı Müslüman hocaları ise pek pespaye buluyordu. Gittiği Rus okullarında Çar aleyhtarlığı, hürriyetçilik, devrim ve nihilizm etkilerine maruz kaldı. Bu dönemde Ahmet'in dünyası geleneksel Kafkasya Şîî İslamı ve İran kültürü etkisi ile Rus hocalarının etkisi altında ikiye bölünmüştür.

Paris yıllarında bir taraftan Fransız ihtilal ideolojisine ve özellikle liberal fikirlere aşinalık kazanırken, diğer yandan İran kültürüne daha da yaklaşmıştı. O dönemde Journal des Debats'ın İran muhabiri olmuş; Şiiliği ve İran'ı öven yazılar yazmıştı. Paris'teki Agayef başlangıçta daha İrancıdır. Ancak Cemaleddin Afgani onu mezhepler üstü çizgiye çekmiş ve o andan itibaren İslamcı-Batıcı temayülleri ile temayüz etmiştir. Azerbaycan'a dönerken dört ay kadar kaldığı İstanbul'da Dr. Esat, Münif Paşa ve Mizancı Murat ile görüşmeler yapmış ve ideolojik şahsiyetine ilk Türkçü eğilimler eklenmiştir. Zaten sonraki yıllarında Gaspıralı İsmail, Hüseyinzade Ali ve Akçura gibi aydınlarla karşılıklı etkilenmeler sonunda bilinen İslamcı-Türkçü Ağaoğlu kimliği oluşmuştur. Son halka ise Türkiye'de Atatürk ve Ziya Gökalp etkisi ile Cumhuriyetçilerin ılımlı liberal kanadını oluşturmasıyla tamamlanmış, liberal-laik-cumhuriyetçi çizgiye yerleşmiştir. 1930 Sonrasında ise bu çizginin içinde ancak Tek Parti ve Tek Adam yönetimini eleştiren liberal demokrasiye yakın ve bir köşeye atılmış küskün Ağaoğlu görüyoruz.

O'nun Cumhuriyet döneminde Atatürk'ün danışmanlarından olduğu söylenmektedir. Ancak bununla ilgili tek belge, yukarıda bahsedilen Aralov'un anılarıdır. Akşamları Atatürk'ün meşhur sofrasına bazen çağrıldığı, görüşüne başvurulduğu bilinmekteyse de, bu görüşmeler SCF olayında olduğu gibi bazen anlaşmazlıkla bitebiliyordu. Saltanatın kaldırılmasında en çok destekleyici yazıyı yazan iki kişi altışar yazıyla Gökalp ve Ağaoğlu idi. Hâlbuki aynı Ağaoğlu Osmanlı döneminde "Yaşasun Hilafet-i Muazzama-i İslamiye, Yaşasun Hükümet-i Osmaniye" diye yazmıştı. Atatürk'ün saltanat bahsinde söylediği "Osmanoğulları Türk Milleti'nin iktidarına el koymuşlardır" sözünün benzerini Ağaoğlu'nun yazılarında görmekteyiz. Burada kimin kimi etkilediğini ayıramıyoruz. Bu iş gelecekteki araştırmacılara düşmektedir.

İslam ve Buda-Brahma medeniyetlerinin çöktüğünü ve bu medeniyetlere mensup toplumların yok olmamak için Batı medeniyetini olduğu gibi almalarını hararetle savunmuştur. Ona göre "*medeniyet bir küldür, tecezzi kabul etmez*". Özetle Batı medeniyetini gülü ve dikenini ile alma yanlısıdır. Şark hakkındaki fikirleri de aynı ölçüde olumsuzdur. Şark toplumlarının büyük adamlara tapınması, tenkide tahammülsüz despotların meclislerinde "*müdahene ve tabasbus*" ehlinin baş tacı edilmesi, edebiyatın gazel ve kaside gibi türleri ile büyüklere abartılı övgülerde bulunulması, dinde hurafeler, kadın ve kızların eğitimsiz ve baskı altında yetiştirilmesi, unvanların despotluğu pekiştirmesi vs. Bunlar şark istibdadının hem sebebi hem de sonucudur. O Şark tarzı istibdada karşı olduğu gibi batılı despotizme de karşıdır. Çağına göre ılımlı liberal ve demokrat sayılır. **Serbest İnsanlar Ülkesinde** adlı eseri Türkiye'de benzeri görülmeyen bir demokrasi ütopyasıdır.

Fransız liberalizmi etkisinde olarak bireysel özgürlüğü en istikrarlı bir şekilde savunan aydın olmuştur. Bu bağlamda sistemin geneli ile olduğu kadar Kadrocularla da mücadele etmiştir. Onları ne solcu ne sağcı, ne komünist, ne faşist, ne kapitalist, aynı zamanda hepsinden bir şeyler almış kişiler olarak görür ve onların anlattığı şekliyle devletin ferde müdahalesinin demokrasiye uymayacağını ısrarla savunur. Devlet her şeyi planlar, karar verir, hürriyeti bile -eğer isterse- bir lütuf gibi bahşeder, millete iş bulur, yönetir, eğitir vs... Bu milletin ve ferdin devlet tarafından yutulmasıdır. Devlet ona göre ferde alan bırakmaz ve her alanı kendisi doldurursa yığınlar tâbi, pasif, maruz kaldığı her haksızlığa tahammül eden sürüler haline düşerdi. O halde devletin etkisi azaltılıp ferdin gücü, etkisi ve sorumluluğu artmalıydı. Güçlü ve özgür fertlerden oluşan toplum ve onun devleti de güçlü olurdu.

Sınıf kavgasının K. Marks'ın sandığının aksine iyi olduğunu düşünür. "*Sınıf kavgaları beşeriyet için felaket değil, saadet*

olmuştur. Şarkta bir tek kişi çıkararak Rabülalemin adına bütün sınıfları kaldırmış ve bütün insanları kendi önünde eğilmeğe zorlamıştır. Sınıf kalkmış fakat insan da ölmüştür. Garpta böyle olmamıştır. Orada sınıflar yaşamışlardır. Birisi çıkararak bütün sınıflar ve insanlar üzerine elini koyarak onları tek renkli, tek biçimli bir sürü haline götürememiştir. Sınıflar menfaatleri için kendi aralarında vuruşmağa devam etmişlerdir... Her sınıf yaşamak ve yenmek temelinin o sınıfın adamlarının dayanışma ve yardımlaşmasında olduğunu görmüşlerdir. Bu suretle kavga gitgide tekleri birleştirmeğe, insanları büyük vahdetler kurmağa sürüklüyor... Bu mücadelelerde iradeler çelikleşiyor, birlik ve yardımlaşma gelenek haline geliyor.” İşte böyle bir cemiyeti yenmek veya köleleştirmek mümkün değildir.

Ahmet Ağaoğlu Atatürk inkılâplarına destek vermekle beraber, Tek Parti ve tek adam yönetiminin demokrasiye uymadığını ifade ederek, padişahlığın da bir tek adam rejimi olduğunu belirtmiş, Cumhuriyet’in çok partili, çok sesli ve muhalefetli bir demokrasi olursa amaçların gerçekleşeceğini söylemiş ve yazmıştır. Ölümüyle birlikte muarızları bile onun “içtenlikle demokrat ve liberal tek kişi” olduğu fikrinde birleşmişlerdir.

Evlatları Süreyya Ağaoğlu, Tezer Taşkıran, Samet Ağaoğlu ve Abdurrahman Ağaoğlu siyaset, iş ve kültür alanında başarılı kişiler olarak temayüz etmişlerdir.

Eserleri: Ahmed Bey Agayef, “Les Croyences Mazdéenes dans la religion chiite” in **Transactions of the Ninth International Congress of Orientalists**, London 1893, (Tıpkı basımı Lichtenstein 1968); Ahmed Bey Agayef, **İslam ve Ahund**, Bakı, 1900 (neşredilmemiş); **İslamlıkta ve İslam Aleminde Kadın**, Nebioğlu Yay., İst. 1959; **İslamiyette ve İslam Aleminde Kadın**, Ankara 1985); Ağaoğlu Ahmed, **Üç Medeniyet**, Malta 1920; Türk Yurdu Matbaası 1927 ve Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı 1972; **Türk Teşkilat-ı Esasiyesi Şerhi**, Ankara 1925; **İngiltere ve Hindistan**, İst. 1929; **Serbest İnsanlar Ülkesinde**, İst. 1930; **Hukuk Tarihi**,(1931 Ders notları, teksir); **Devlet ve Ferd**, İst. 1933; **Hukuk-ı Esasiye**,(tarihsiz teksir); **Türk Teşkilat-ı Esasiyesi Kanununun Tarihçesi**, Ankara (tarihsiz); **Etrüsk medeniyeti ve Bunların Roma Üzerinde tesiri**, İst. 1933; “Mütareke ve Malta hatıraları” (**Akın**’da tefrika 1933); **İlk Roma ailesi ile İlk Türk Ailesi Arasında Mukayese** (neşredilmemiştir); **1500 ile 1900 Arasında İran**, Ank. 1934; **Ben Neyim**, İst., 1939; **Tanrıdağında**, İst., 1939; **İran ve İnkılabı**, İst., 1941; **Gönülsüz Olmaz**, Ank, 1941; **Serbest Fırka Hatıraları**; **İst., 1942; İhtilâl mı İnkılâp mı?**, Ank., 1942; **Serbest Laik Cumhuriyet Fırkasının Yasası**, İst., 1930, Ayrıca basında yayınlanmış farklı dönemlerle ilgili anıları ve **Etika**, İst. 1934 ve **Milletlerin Serveti ve Yakutlar (H. Ali Turan ile birlikte) adlı çevirileri yapmış, son ikisi yayınlanmamıştır. Yüzlerce dergi yazısı ve binleri bulan gazete köşe yazıları bulunmaktadır.**

Fahri SAKAL

KAYNAKÇA

AĞAOĞLU, Ahmed, “Mütareke ve Malta Hatıraları” **Akın**, 30 Mayıs-22 Temmuz 1933.

AĞAOĞLU, Ahmet, “Ne idik ne olduk?”, Haz. Tezer Taşkıran, **Hayat Mecmuası**, Yıl 1978, S 6, 7, 8, 9, 10.

AĞAOĞLU, Samet, **Babamdan Hatıralar**, Zerbamat Matb., Ankara 1940.

AĞAOĞLU, Samet, **Babamın Arkadaşları**, Güven Basımevi, İstanbul 1958.

AĞAOĞLU, Süreyya, **Bir Ömür Böyle Geçti**, İshak Basımevi, İstanbul 1975.

AKÇURAOĞLU, Yusuf , **Türk Yılı 1928**, Yeni Matbaa, İstanbul 1928.

ARALOV, S. İ., **Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları**, Çev. Hasan Ali Ediz, Birey ve Toplum Yay., Ankara 1985.

Azerbaycan Dövrü Metbuatı 1832-1920 Bibliyografiya, Azerbaycan İlimler Akademisi, Az. SSR Elm Ak., Bakü 1987.

GEOERGEON, Francois, "Les Débuts d'un Intellectuel Azerbaidjanais: Ahmed Ağaoğlu en France 1888-1894", **Passe Turco- Tatar présent Soviétique études offertes a Aleksandre Bennigsen**, Paris 1986.

GEOERGEON, Francois, **Osmanlı Türk Modernleşmesi (1900-1930)**, Çev. Ali Berktaş, YK Yay., İstanbul 2013.

ÖZCAN, Ufuk, **Ahmet Ağaoğlu ve Rol Değişikliği**, Donkişot Yayınları, İstanbul 2002.

ÖZTÜRK, Cemil, "Serbest Âlî Dersler Müessesesi-i İlmiyesi", **Atatürk Yolu**, C 4, S 13, s.58-61.

SAKAL, Fahri, "Ağaoğlu Ahmet Bey'in Demokrasi Anlayışı", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XII, S 34, s.195-222.

SAKAL, Fahri, **Ağaoğlu Ahmed Bey**, TTK Basımevi, Ankara 1999.

SWIETOCHOWSKI, Tadeusz, **İslami Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycanı (1905-1920)**, Bağlam Yay., İstanbul 1988.

ŞİMŞİR, Bilal, **Malta Sürgünleri**, Bilgi Yay., Ankara 1985.

T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.10.0/204.392.4.

TBMM Arşivi, Ahmet Ağaoğlu Dosyası, Tercüme-i hal.

TUNÇAY, Mete, **T.C.'de Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)**, Cem Yay., İstanbul 1989.

Yeni Türk Devletinin Öncüleri, Ankara 1971.

YETKİN, Çetin, **Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı**, Karacan Yay., İstanbul 1982.

20/05/2022 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ahmet-agaoglu-1869-1939/?pdf=3891> adresinden erişilmiştir